

СУБ'ЄКТИВНА ОЦІНКА БЕЗПЕКИ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

У статті здійснено класифікацію критеріїв оцінки безпеки освітнього середовища вищого військового навчального закладу (захищеність від насильства учасників освітнього процесу, референтність освітнього середовища, задоволеність всіх учасників освітнім середовищем та інші). На основі компаративного аналізу сучасних наукових розробок у сфері дослідження безпеки освітнього середовища, емпіричної операціоналізації поняття безпеки освітнього середовища вищого військового навчального закладу запропонована система емпіричних індикаторів відповідного явища. Обґрунтовано шкалу вимірювання суб'єктивної оцінки безпеки освітнього середовища та запропоновано схему інтерпретації отриманих оцінок.

Ключові слова: освітнє середовище; безпека освітнього середовища; учасники освітнього процесу; вищий військовий навчальний заклад; критерії; емпіричне дослідження.

Постановка проблеми. Сучасна українська держава опинилася у надзвичайно складних умовах. У першу чергу це пов'язано із військовими діями на сході країни. За таких обставин гостро стоїть питання підвищення загальної обороноздатності України, що покладає велику відповідальність на вищі військові навчальні заклади. У цьому контексті актуалізується проблема підвищення якості навчально-виховного процесу, одним з найважливіших елементів якого є безпека освітнього середовища (ОС). Складність предмету дослідження вимагає у свою чергу розробки та застосування відповідного інструментарію, який би дав змогу не лише визначити загальний рівень безпеки ОС, але й фіксувати групові відмінності у її сприйнятті, що є основою для визначення ефективних методів покращення стану безпеки даного середовища.

Аналіз досліджень і публікацій. Визначення критеріїв та основних показників безпеки ОС здійснювали у своїх роботах Обозова О., Шевченко Л., Гаязова Л., Оганесян Н., Петров С., Пилипенко В., Сидоров Л., Чесноков Н. та інші. Проблемам впливу ОС на рівень насильства у навчальному закладі присвячене дослідження Johnson S.L. Критерії безпеки ОС розроблялись у дослідженнях Robers S., Zhang J., Truman J. Важливість оцінки безпеки ОС учасниками навчального процесу обґрунтована у дослідженнях Bosworth K., Ford L., Hernandaz D. Проблеми впливу фізичних параметрів середовища на соціальні відносини актуалізуються у рамках досліджень безпеки ОС такими авторами як Langhou R., Annear L. Психологічні аспекти безпеки ОС ґрунтовно дослідженні у роботах таких дослідників як Баєва І., Вайнер Е., Обозова О., Самойлов О., Величко Е., Вишневская В., Сутович Е., Гаязова Л., Коджаспирова Г., Макаренко О., Тулинцев А., Михайлов Л., Соломин В., Маликова Т., Рубцов В., Соловьева Н., Харланова Ю., Bosworth K., Ford L., Hernandaz D., Johnson S., Langhou R.,

Annear L., Robers S., Zhang J., Truman I. та ін. Але не дивлячись на досить ґрунтовні та чисельні дослідження, наявні знання носять досить фрагментарний характер, особливо в аспекті конкретних методів оцінки безпеки ОС, що потребує здійснення подальших наукових узагальнень та розробки відповідного інструментарію.

Метою статті є проведення компаративного аналізу сучасних наукових розробок у сфері дослідження безпеки ОС, визначення системи емпіричних індикаторів відповідного явища, обґрунтування шкали вимірювання суб'єктивної оцінки безпеки ОС та запропонованої схеми інтерпретації отриманих оцінок.

Виклад основного матеріалу. Для розробки ефективного пізнавального інструменту першочерговим завданням є операціоналізація поняття «безпеки освітнього середовища» узагальнення та виокремлення системи емпіричних ознак досліджуваного явища. Під поняттям «безпеки ОС» розуміється такий стан просторово-предметних, організаційно-нормативних та соціально-психологічних аспектів ОС, який забезпечує життя і здоров'я учасників ОС та виступає умовою для розвитку і формування особистості, забезпечуючи правову, соціальну, психологічну, інформаційну захищеність усіх учасників навчально-виховного процесу [1].

Щодо конкретних критеріїв та показників безпеки ОС, варто наголосити на необхідності виокремлення найбільш значущих, системоутворюючих його компонентів та параметрів. Тому необхідним є здійснення аналізу робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників. Так S.L. Johnson [2] виділяє у середовищі освітнього закладу два компоненти: *соціальне* та *фізичне* середовища. До соціального належать: 1) взаємовідносини учня з однолітками і з педагогами; 2) норми і правила закладу, що стосуються насильства; 3) успішність учня; 4) характеристики культури класу та навчального закладу; 7) соціальний контроль. До фізичного середовища належать: 1) організаційні заходи, спрямовані на підтримку безпеки і дисципліни; 2) предметно-просторові характеристики ОС.

Згідно іншого підходу виділяються такі критерії: 1) випадки насильницької смерті; 2) переслідування учнів і педагогів; 3) характеристика просторового середовища навчального закладу; 4) кількість бійок, присутність зброї і незаконних речовин на території навчального закладу; 5) уявлення учнів про особисту безпеку; 6) дотримання дисципліни. В рамках не менш продуктивного підходу вважається правомірним вивчення феномена безпеки ОС, виходячи з уявлень суб'єктів ОС про його безпеку, а саме щодо фізичних, організаційних параметрів і параметрів соціальної взаємодії учасників освітнього процесу [3, с. 194–201]. Ще один досить дієвий, на нашу думку, підхід дозволяє розглядати два компоненти ОС: соціальний і просторово-предметний. При цьому соціальний компонент розглядається як соціальна система, що включає характеристики емоційного клімату, особистісного благополуччя, особливостей мікрокультури, якості освітньо-виховного процесу [4, 5, с. 71–86]. У сучасних дослідженнях

безпеки ОС особливої актуальності набуває проблема психологічного насильства [4, с. 27–39]. Все більшої ваги набуває феномен загальної “психологізації освітнього середовища” [6].

Отже, можемо визначити перший критерій безпеки ОС – *захищеність від насильства учасників ОС*. Показником за цим критерієм є оцінка рівня своєї захищеності усіма суб’єктами. Іншим критерієм безпеки ОС виступає ставлення до нього (позитивне, нейтральне або негативне) його учасників, а саме *референтність освітнього середовища*. Третій критерій безпеки ОС формулюється як *задоволеність всіх учасників освітнім середовищем*, а саме міжособистісними стосунками та просторово-предметними, організаційно-нормативними, соціально-психологічними і дидактично-ціннісними компонентами.

Оскільки вищий військовий навчальний заклад (ВВНЗ) має свою специфіку, тому постає потреба для виділення специфічних критеріїв оцінки безпеки ОС. Одним з таких специфічних параметрів є *адаптація учасників навчально-виховного процесу*, їх міжособистісна взаємодія, спільна діяльність, вироблення адаптивних форм поведінки, необхідних для стійкості у даному соціальному середовищі. Ступінь адаптованості у ВВНЗ є не менш значущим як для військових так і для цивільних [7, с. 632–635]. *Професійна адаптація суб’єктів ОС ВВНЗ* дає можливість встановлення оптимальних відносин між особистістю та вимогами до конкретної професійної діяльності.

Успішність професійної адаптації тісно пов’язана із *безпекою життєдіяльності суб’єкта* в ОС ВВНЗ. Йде мова про загрозу, яка полягає у неготовності курсанта до перенесення значних морально-психологічних і фізичних навантажень. Труднощі, з якими зустрічаються курсанти молодших курсів, можуть негативно впливати на їхню професійну спрямованість – знижувати інтерес до військової служби, мотивацію до навчання у військовому навчальному закладі тощо. Вирішення проблеми полягає у підвищенні рівня безпеки життєдіяльності курсантів у ВВНЗ різними методами, в тому числі шляхом формування їх адаптаційної готовності.

Найважливішим ресурсом забезпечення професійної адаптації та підвищення рівня безпеки ОС ВВНЗ слугує *виховна система*. Добре організований виховний процес у ВВНЗ створює можливості для підтримки психологічно безпечного та емоційно насиченого ОС.

Слід наголосити на ролі виховання *комунікативної культури*, яка являє собою сукупність норм, способів і форм взаємодії, а тому є однією з важливих умов успішної адаптації учасників ОС ВВНЗ до професійної діяльності у ВВНЗ і в суспільстві в цілому [8]. Високий *рівень комунікативної культури* суб’єкта освітнього процесу дозволяє зменшити вплив негативних чинників на його емоційний стан, самосвідомість, сприймання соціальних, професійних та моральних цінностей.

Наступним специфічним параметром безпеки ОС ВВНЗ є *екстремальна компетентність*, тобто здатність ефективно вирішувати професійні завдання в екстремальних умовах, під якими розуміється ситуація, що виникла

раптово, несподівано, у зв'язку з радикальною зміною обставин; пов'язана з появою несприятливих або загрозливих життєдіяльності індивіда умов. Беручи до уваги специфіку професійної діяльності військовослужбовців, можна стверджувати, що вона є особливим видом екстремальної діяльності, якій притаманні підвищене морально-психологічне і фізичне навантаження, реальне і потенційно можливе використання зброї, бойової техніки та інших засобів, що вимагає емоційно-вольової стійкості і особливої підготовки. Результатом такої підготовки і повинна стати *екстремальна компетентність*.

У зв'язку з цим підвищується роль психологічної підготовки курсантів, яка повинна являти собою комплекс заходів щодо формування у них *психологічної стійкості*, емоційних і вольових якостей, що дозволяють боротися зі страхом, підвищити витривалість до фізичних і психологічних навантажень, вміння діяти активно, приймати правильні рішення в екстремальних умовах [9, с. 48].

Важливим показником безпеки курсанта в групі є *морально-психологічний клімат*, що відображає комплекс умов, які забезпечують успішне налагодження безпеки особистості або перешкоджають їй.

Важливим специфічним параметром безпеки ОС є *інформаційна безпека*, яку слід розглядати у двох аспектах: як безпеку інформаційного ОС ВВНЗ та безпеку інформаційного простору, використовуваного в особистих цілях учасниками ОС ВВНЗ. Під інформаційним ОС ВВНЗ розуміється система програмно-апаратних та педагогічних засобів, що сприяють здійсненню інформаційної взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу. Суб'єктами цього середовища є професорсько-викладацький та командний склад військового закладу, навчальний колектив, військовий підрозділ, окремі курсанти [10]. *Інформаційну безпеку* курсантів можна визначити як стан захищеності, при якому мінімізований ризик, пов'язаний із заподіянням інформацією шкоди їх здоров'ю та (або) фізичному, психічному, духовному, моральному розвитку. Зауважимо, що представлений перелік параметрів безпеки ОС може бути розширений або видозмінений залежно від конкретних завдань, що вирішуються конкретним ВВНЗ в конкретний період.

Аналіз наукових джерел та здійснене узагальнення знань щодо критерії безпеки ОС дозволяє здійснити їх класифікацію та сформулювати конкретні емпіричні індикатори безпеки ОС, які і складуть основу для інструменту вимірювання суб'єктивних оцінок безпеки ОС. Отже, дану класифікацію можна представити наступним чином: **1) захищеність від насильства.** Даному критерію відповідають такі індикатори: – бійки чи сварки є рідким явищем у ВВНЗ; – курсанти постійно відчують доброзичливе ставлення з боку педагогів та офіцерів; – у ВВНЗ ніколи не трапляється випадків погроз; – у ВВНЗ забезпечена дисципліна та порядок; **2) референтність освітнього середовища:** – викладачі та офіцери ВВНЗ користуються повагою з боку курсантів; – у колективі ВВНЗ поважають та цінують чесність, сумлінність,

відважність, моральність; – у колективі ВВНЗ усі патріоти свого закладу; – у колективі ВВНЗ розвинене почуття “ми”; **3) задоволеність освітнім середовищем:** – у ВВНЗ високий рівень матеріально-технічного забезпечення; – у ВВНЗ добре організовані навчально-виховний та робочий процеси; – учасникам ОС приємно працювати і навчатись разом; – у ВВНЗ діють зрозумілі та правильні норми та правила; **4) професійна адаптація суб’єктів освітнього середовища:** – у ВВНЗ новачки відчувають підтримку та розуміння з боку інших членів колективу; – у ВВНЗ діє ефективна система мотивації; – у ВВНЗ є чіткий та зрозумілий набір цінностей; – у закладі досягає успіху той, хто прагне до нових знань та постійного професійного вдосконалення; **5) безпека життєдіяльності в освітньому середовищі:** – у навчальному закладі немає надмірних навчальних (службових) навантажень; – у навчальному закладі здоров’я та життя кожного у повній безпеці; – у ВВНЗ ні у кого не буває фізичних перенавантажень; – під час бойових завдань (несення вартової служби тощо) здійснюється усе можливе для безпеки особового складу; **6) виховна система:** – пріоритетним для ВВНЗ є виховання розвиненої, багатогранної особистості; – для ВВНЗ є важливим підтримка та поширення загальнолюдських цінностей; – у ВВНЗ дотримуються національних військових традицій; – у ВВНЗ відстоюють цінності гуманізму, свободи, постійного розвитку та вдосконалення; **7) комунікативна культура:** – у ВВНЗ і викладачі, і курсанти зацікавлені в ефективному та позитивному спілкуванні; – важливим елементом навчального процесу у ВВНЗ є постійний діалог між усіма учасниками навчально-виховного процесу; – у ВВНЗ використовується демократичний стиль спілкування; – у ВВНЗ спілкування характеризується доброзичливістю та повагою до співрозмовника; **8) екстремальна компетентність:** у колективі ВВНЗ формуються уміння діяти у складних обставинах; – викладачі, офіцери та курсанти готові ефективно працювати при будь-яких умовах; – в екстремальних умовах учасники освітнього процесу сподіваються самі на себе і на допомогу товариша; – у колективі цінується креативність, самовладання, рішучість; **9) морально-психологічний клімат:** – у колективі панують доброзичливі стосунки; – у колективі панують взаємодопомога та взаємодовіра; – кожен член колективу почуває себе захищеним; – кожна особистість у колективі поважається та цінується; **10) інформаційна безпека:** – у ВВНЗ усі відповідально ставляться до розголошення та розповсюдження інформації; – одним із факторів успішності нашого ВВНЗ є уміння працювати із інформацією; – колектив користується лише перевіреними інформаційними джерелами; – внутрішня інформація нашого ВВНЗ повністю захищена.

Анкета, таким чином, поділяється на блоки за відповідними критеріями. Крім цього, варто зазначити, що застосування анкети повинно забезпечувати порівняння оцінок безпеки ОС усіма основними соціально-професійними групами ВВНЗ. Такий підхід забезпечує вимірювання не лише інтегральної оцінки, але й вивчення міжгрупових оцінок, що дає змогу оцінювати загальну

збалансованість освітнього середовища ВВНЗ. Для вимірювання суб'єктивних оцінок, на нашу думку, доцільно використовувати 10-ти бальну шкалу, яка є досить чутливою до ставлення учасників навчально-виховного процесу до стану безпеки ОС, а також дозволяє більш повно диференціювати оцінки за рівнями забезпечення безпеки ОС.

Отже, такий інструмент дозволяє не лише фіксувати міжгрупові відмінності у ставленні до безпеки ОС конкретного ВВНЗ, але диференціювати оцінку за відповідними рівнями, на основі отриманих середніх балів: 1, 2 – критично низький рівень безпеки ОС, що потребує радикального втручання у ОС з метою його вдосконалення; 3,4 – низький рівень безпеки ОС, що потребує поетапного вдосконалення освітнього процесу; 5, 6 – невизначеність суб'єктів ОС (невираженість ОС). На основі такої оцінки можна зробити висновок про слабку вираженість основних параметрів ОС, а також про недостатню включеність у освітній процес його учасників; 7, 8 – задовільний рівень безпеки ОС. Така оцінка демонструє досить високий рівень безпеки ОС, що, втім, вказує на необхідність контролю за станом навчальної системи та необхідністю планових її вдосконалень; 9, 10 – відмінний рівень безпеки ОС (забезпеченість безпеки ОС), означає, що безпека у ВВНЗ є забезпеченою та усі учасники освітнього процесу задоволені її станом. Але все ж необхідним залишається контроль за станом безпеки ОС.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, можемо зробити наступні висновки: 1) безпека ОС ВВНЗ поділяється на два виміри: об'єктивний (матеріальні, інформаційні, фізичні умови навчально-виховного процесу) та суб'єктивний (оцінка учасниками навчально-виховного процесу рівня особистої або групової безпеки); 2) комплексна оцінка безпеки ОС полягає у вимірюванні збалансованості гарантованих умов освітнього процесу та відчуттям безпеки усіма його учасниками; 3) система критеріїв оцінки безпеки ОС включає ряд таких її ознак: 1) захищеність від насильства; 2) референтність ОС; 3) задоволеність освітнім середовищем; 4) професійна адаптація суб'єктів ОС; 5) безпека життєдіяльності в ОС; 6) виховна система; 7) комунікативна культура; 8) екстремальна компетентність; 9) морально-психологічний клімат; 10) інформаційна безпека.

Не зважаючи на досить значні наукові розробки, перед сучасною військовою педагогікою досі постають актуальні проблеми визначення ефективного інструментарію оцінки суб'єктивного сприйняття безпеки ОС ВВНЗ.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гаязова Л.А.* Обеспечение комплексной безопасности образовательной среды и ее психологическое сопровождение. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/obespechenie-kompleksnoy-bezopasnosti-obrazovatelnoy-sredy-i-ee-psihologicheskoe-soprovozhdenie>
2. *Johnson S.L.* Improving the School Environment to Reduce School Violence: A Review of the Literature // Journal of school health October 2009, Vol. 79. №. 10.

3. *Bosworth K., Ford L., Hernandaz D.* School Climate Factors Contributing to Student and Faculty Perceptions of Safety in Select Arizona Schools // *J Sch Health.* 2011; 81: 194–201.

4. *Баева И.А., Лактионова Е.Б.* Основные подходы к раскрытию понятия “образовательная среда”, типология и структура образовательной среды // *Педагогическая психология / Под ред. Л. Регуш, А. Орловой.* СПб.: Питер, 2010. 416 с.

5. *Langhou R.D., Annear L.* Safe and Unsafe School Spaces: Comparing Elementary School Student Perceptions to Common Ecological Interventions and Operationalizations // *Journal of Community & Applied Social Psychology J. Community Appl. Soc. Psychol.,* 21: 71–86 (2011).

6. *Харланова Ю.В.* Психологическая безопасность образовательной среды ВУЗа. Безопасность образовательной среды: психологическая оценка и сопровождение / *Ю.В. Харланова.* // Сборник научных статей — М.: МГППУ, 2013.— 304 с.

7. *Петровская М.В.* Образовательная среда военного вуза как пространство развития психологической культуры преподавателя / *Петровская М.В.* // *Фундаментальные исследования.* — 2013. — № 1 (3). — С. 632–635.

8. *Межуев А.В.* Формування готовності до життєдіяльності в освітньому середовищі військового вишу у курсантів молодших курсів: автореф. дис. ... Канд. пед. наук. — Астрахань, 2008. — 22 с.

9. *Пазухина С.В.* Экстремальная компетентность будущего учителя как фактор безопасности образовательной среды. Безопасность образовательной среды: психологическая оценка и сопровождение / *С.В. Пазухина* // Сборник научных статей — М.: МГППУ, 2013.— С. 48.

10. *Куратов А.О.* Потенциалы информационной образовательной среды военного вуза в формировании социальной грамотности курсантов. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.superinf.ru/>

11. *Roberts S., Zhang J., Truman J.* Indicators of School Crime and Safety: 2010 (NCES 2011–002/NCJ 230812). National Center for Education Statistics, U.S. Department of Education, and Bureau of Justice Statistics, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice. Washington, DC.

Н.М. Тарасенко
Национальная академия сухопутных войск
имени гетмана Петра Сагайдачного

СУБЪЕКТИВНАЯ ОЦЕНКА БЕЗОПАСНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ВЫСШЕГО ВОЕННОГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ: ПРОБЛЕМЫ МЕТОДОЛОГИИ

В статье осуществлена классификация критериев оценки безопасности образовательной среды военного высшего учебного заведения (защищенность от насилия участников образовательного процесса, референтность образовательной среды, удовлетворенность всех участников образовательной средой и другие). На основе сравнительного анализа современных научных разработок в области исследования безопасности образовательной среды, эмпирической операционализации понятия безопасности образовательной среды высшего военного учебного заведения, предложена система эмпирических индикаторов соответствующего явления. Обоснованно шкалу

измерения субъективной оценки безопасности образовательной среды и предложена схема интерпретации полученных оценок.

Ключевые слова: образовательная среда; безопасность образовательной среды; участники образовательного процесса; высшее военное учебное заведение; критерии; эмпирическое исследование

N.M. Tarasenko
Hetman Petro Sahaidachniy National Army
Academy

SUBJECTIVE ASSESSMENT OF EDUCATIONAL ENVIRONMENT SAFETY OF HIGHER MILITARY EDUCATIONAL ESTABLISHMENT: PROBLEMS OF METHODOLOGY

This article deals with the classification of the educational environment safety assessment criteria of higher military educational establishment (participants protection against violence in educational process, reference importance of the educational environment, all participants' satisfaction with the educational environment etc.). The system of empirical indicators of the educational environment safety based on the comparative analysis of current scientific studies in the field of educational environment safety researches, empirical operationalization of the concept of the educational environment safety of higher military educational establishment is proposed here. The measurement scale of subjective evaluation of the educational environment safety is substantiated. The scheme of the received assessments interpretation is proposed.

Keywords: educational environment; educational environment safety; subjects of the educational process; higher military educational establishment; criteria; empirical research